Nikola Pantić
Mileva Sladić-Trifunović

JOSIF PANČIĆ (1814—1888) OSNIVAČ PRIRODNIH NAUKA U SRBIJI

»Čovek kao član u ogromnom lancu prirodnih stvari na svetu, stoji u svakojakoj svezi sa svima tim stvarima.«
J. Pančić (1872)

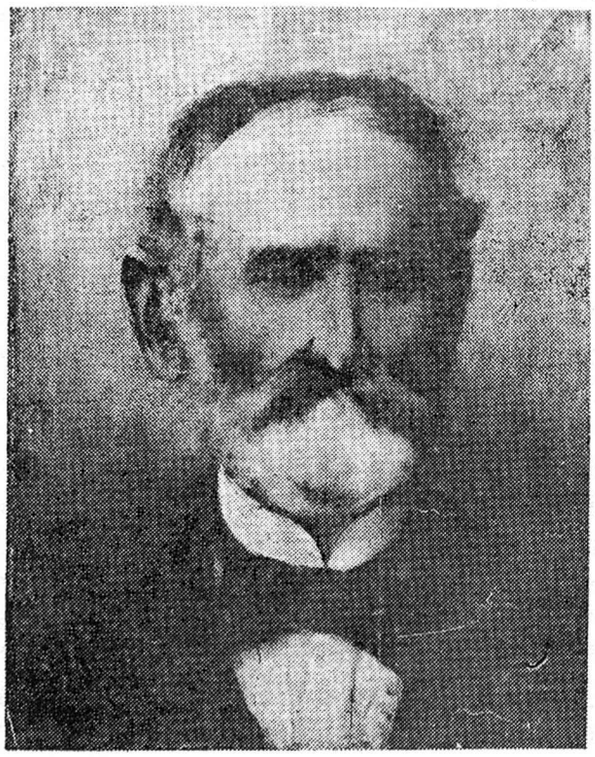

Prilikom proslave sedamdesetogodišnjice života Josifa Pančića, rektor i profesori Velike škole u Beogradu, u znak zahvalnosti i poštovanja, predali su Pančiću album sa svojim fotografijama na kome je bila ispisana ova posveta:

»Josifu Pančiću — doktoru medicine, državnom savetniku, honorarnom profesoru botanike u Velikoj školi, osnivaču i upravitelju Botaničke bašte, članu mnogih naučnih društava, imaocu ordena Takovskog i sv. Save, predstavniku prirodnih nauka u nas, piscu flore i faune Srbije i drugih zemalja u kojima Srbi žive, u mnogim monografijama, dragocenom prilogu k opštoj nauci sa našim zasebnim biljem i životinjama, obradiocu i obdarivaču srpske književnosti prvom naučnom botanikom, zoologijom, mineralogijom i geologijom, dobrome savetniku da ne tamanimo gore, naučnom putniku po srpskim zemljama i po Srbiji s učenicima svojim, najboljem terminologu i

znaocu srpskog jezika u opšte među prirodnjacima, osnivaču zbirke biljaka u jestastveničkog kabinetu Velike škole, nekadašnjem rektoru Velike škole, predsedniku Učenog društva i potpredsedniku Narodne skupštine — prilikom proslave njegove 70-godišnjice života, 38-me godine državne službe i 31-ve godine profesorske službe i književničkog rada, na dan 21. decembra 1884. g., namenjuju ovaj album likova i svojeručnih potpisa mlađih mu kolega, za spomen. Na osnovu naučne obrade prirodnih nauka u Srbiji, unapređenju nauke i Velike škole, kao i širenju opštekorisnih znanja po Srpstvu i Hrvatstvu, duboko zahvalni poštovatelji rektor i profesori Velike škole.«

PANČIĆEV ŽIVOTNI PUT DO DOLASKA U SRBIJU

Josip* Pančić, dete bribirskog krša, rođen je u selu Ugrine, kao četvrto dete siromašnog zemljoradnika Pavela. Uz pomoć svoga strica Grgura, sveštenika, Josip je pohađao školu u Gospiću i Rijeci, gde je učio i gimnaziju (uporedo sa Franjom Račkim i nešto mlađim Ivanom Mažuranićem). Posle završene gimnazije upisao se (1830) u Zagrebu na REGIA ACADEMICA SCIENTARUM i to na filozofski fakultet. Pančić nije bio zadovoljan ovim studijem jer su prirodne nauke na ovoj školi bile oskudno zastupljene. Odlazi zbog toga u Peštu na medicinski fakultet gde se u to vreme održavala i nastava iz prirodnih nauka. Stric Grgur ga i dalje materijalno pomaže, ali nedovoljno, tako da mora i sam da zarađuje, uglavnom dajući časove iz francuskog i italijanskog jezika. Pored redovnih studija posebno su ga privlačila predavanja iz botanike (kod čuvenog profesora Sadlera). Zbog svega toga studije su se odužile na oko desetak godina. U Pešti je izradio i doktorsku disertaciju iz botanike: Taxilogia botanica (1842). Konačno je (1843) promovisan za doktora medicine. Kao lekar samo kratko radi u Budimu, a zatim odlazi u Banat, gde u bogatim porodicama obavlja dužnost kućnog lekara i domaćeg učitelja. U slobodno vreme prikuplja bogate zbirke biljaka sa Karpata, iz Deliblatske peščare i drugih delova Banaat, a obilazi i rudnike po Karpatima u kojima sakuplja stene i minerale.

Posle boravka u Banatu obilazi zavičaj gde intenzivno skuplja biljke po Velebitu i Primorju. Sa svojim dotad prikupljenim biljnim materijalom J. Pančić odlazi u Beč gde u Prirodnjačkom muzeju taj materijal više od godinu dana proučava. U Beču sluša i predavanja čuvenog botaničara Endlihera.

U Beču Pančić dolazi u kontakt sa našim znamenitim ljudima Miklošićem i Vukom. Po Vukovom savetu Pančić je krenuo u Srbiju.

PANČIĆEVO STVARALAŠTVO U SRBIJI

Pančić u prvoj polovini 1846. godine stiže sa Vukovim preporukama u Srbiju. Ne treba zaboraviti da je u to vreme Pančić imao već 32 godine, da je bio veoma obrazovan (govorio je i 4 jezika), bio je naoružan širokim znanjem iz prirodnih nauka i naučnim iskustvom sticanim u toku svojih višegodišnjih terenskih istraživanja; radio je i u vodećim naučnim institucijama Beča i Pešte. Pored toga bio je i lekar praktičar.

* Pri prelasku u srpsko podanstvo promenio je svoje ime Josip u Josif i do kraja života se tako potpisivao.

Vukove preporuke nisu Pančiću u prvi mah mnogo pomogle, tako da se činilo da će morati da napusti Srbiju. Međutim, zauzimanjem Avrama Petronijevića, ministra spoljnih poslova, biva postavljen za lekara u Jagodini. U tom periodu svoga života se i ženi (1849) Ljudmilom, ćerkom barona Kordona (u to vreme inžinjera u Ćupriji).

Ubrzo zatim (1853) postavljen je za profesora prirodnih nauka na Liceju u Beogradu. Od toga vremena Josif Pančić u Srbiji započinje intenzivan naučni, nastavnički i vaspitački rad.

Svoj intenzivni stvaralački rad Pančić je usmerio u prvom na proučavanje flore Srbije i susednih oblasti (Bugarska, Crna Gora i dr.), proučavao je i faunu Srbije, a obavljao je i mineraloška, petrološka i geološka proučavanja. Rezultate svojih naučnih istraživanja počeo je da objavljuje relativno kasno, tek u svojoj 42. godini. Međutim, iako broj njegovih radova nije veliki (41 štampan rad), to su najvećim delom kapitalna dela, koja su učinila da se rezultati srpske prirodne nauke uvrste u red vrhunskih dostignuća svoga vremena.

Pančić je, posebno u prvoj deceniji svoga rada u Srbiji, sarađivao i sa više prirodnjaka izvan Srbije. Treba pomenuti njegovu saradnju sa Šibenićaninom Robertom Visianijem (1800—1878), takođe lekarom i botaničarem (profesorom botanike na Medicinskom fakultetu u Padovi). Zajedno s njim publikovao je radove o flori Srbije (na latinsku jeziku, štampani u Veneciji, 1862. i docnije — slika 2).

Po dolasku u Srbiju, Pančić se pri proučavanju flore i faune suočio sa dosta teškoća i pored toga što je on već bio veoma kvalifikovan istraživač. U flori Srbije egzistuju, pored srednjeevropskih biljnih vrsta, i pontijsko-centralnoazijske vrste, mediteranske a i mnoge endemične vrste. Pančićeva otkrića novih biljnih vrsta u flori Srbije ostavila su veliki utisak na njegove prijatelje botaničare iz drugih zemalja. Tako mu Viktor Janka, ugarski botaničar piše: »... Flora Srbije (me) neobično interesuje i moja je najvatrenija želja da tu rajsku zemlju jedanput sam vidim. Divno je čudo šta Srbija sve pruža. Ona je svakako jedna od onih oblasti koje su florom najbogatije.«

O Pančićevim naučnim radovima pisano je mnogo i detaljno (vidi, između ostalog, knjigu »Josif Pančić«, izdanje SANU 1976, povodom 130 godina Pančićevog dolaska u Srbiju). Stoga ćemo se ovom prilikom ograničiti samo na nekoliko napomena iz kojih se vidi monumentalnost Pančićevog naučnog rada.

— U knjizi »Flora kneževine Srbije« (objavljenoj 1874) i u radu »Dodatak flori kneževine Srbije« (publikovanoj deset godina kasnije), Pančić je prikazao 2422 biljne vrste koje su u to vreme rasle na teritoriji tadašnje kneževine Srbije (sl. 3). U ovim knjigama opisan je i veći broj novih biljnih vrsta od kojih su mnoge još i danas priznate.

— Najpoznatija Pančićeva nova vrsta je *Picea omorika* (P a n č i ć), poznata kao Pančićeva omorika.

— U njegovom radu »Građa za floru kneževine Bugarske« (1883) prikazane su 972 biljne vrste (među njima je 12 novih vrsta).

— Napisao je i više radova iz zoologije (Ribe Srbije, 1860; Ptice u Srbiji, 1867; Građa za faunu kneževine Srbije, 1869; Ortoptere u Srbiji, 1883).

— Pančić je napisao i prvu »Jestastvenicu« za studente Velike škole i to u tri dela: Zoologija (1874), Mineralogija i geologija (1866) i Botanika (1868). Ove knjige rađene su prema najboljim svetskim udžbenicima toga vremena.

— Osnovao je prve nastavne jedinice za prirodne nauke na Velikoj školi: Jeststvenički kabinet Velike škole i Botaničku baštu.

Interesantni su neki autentični dokument iz Pančićeve aktivnosti koji otkrivaju prilike u kojima je Pančić delovao.

Pančić 1873. godine piše Ministarstvu prosvete: »Ovde priloženu Floru kneževine Srbije podnosim Gospodinu Ministru Prosvete s molbom da izvoli narediti, da se i ona na uobičajeni način oceni i o državnom trošku naštampa. Ovo je delo namenjeno svima onim školama u kojima se botanika predaje jer učenici nijedne srpske škole ne mogu u toj nauci napredovati bez praktičnog uputstva u analisanju i definisanju biljaka.«

Ministarstvo uputi rukopis Školskoj komisiji, a ova odgovori: »Pošto Školska komisija ne poznaje u našoj zemlji nikakvo lice koje se naročito bavi florom naše zemlje, i pošto je G. Dr. J. Pančić dovoljno pokazao svoje veliko i isključivo znanje, to Velikoškolska komisija bez daljeg pregleda preporučuje to delo Dr. J. Pančića da se piscu u ime nagrade dade po 6 dukata cesarskih od štampana tabaka.«

Pančić je kao nastavnik mnogostrano uticao na formiranje naučnog podmlatka u Srbiji. O tome nam govore njegovi učenici:

Dr. Vladan Đorđević: »Mi, njegovi učenici koji smo bili tako srećni da slušamo njegovu reč i sa školske klupe i u botaničkom vrtu, da ga pratimo u ekskurzijama koje su nam ostale u uspomeni kao najlepši dani našeg đakovanja, večno ćemo se sećati onih blagih očinskih pouka kojima nas je učio da je u radu život a u vršenju poslova dužnost.«

J. Miodragović: »U predavanjima Pančićevim vejalo je skroz načelo očiglednosti. Skoro ništa nije rekao a da je propustio da pokaže učenicima... bio je pravi filozof koji je o svakom predmetu umeo da misli duboko... da dovodi u svezu posledice sa uzrocima, koje često obično oko ne vidi... Bio je nastavnik pun takta, navek miran i odmeren. Pančić kao nastavnik na najvišem stepenu nije samo naukom uticao na svoje učenike: za njega se s punim pravom može reći, pošto to svi njegovi učenici jednodušno svedoče, da je koliko naukom, toliko i svojom ličnošću osvajao učenike.«

*
* *

Treba istaći jednu posebnu aktivnost prirodnjaka J. Pančića, koja tek danas dobija potpuniji smisao. Radi se o njegovoj brizi o šumama i o zaštiti prirode uopšte.

U svome predavanju »Nešto o našim šumama« (1870 Pančić je govorio o koristi od šuma, ali uz ozbiljne zamerke što se šume nemilice i bezumno uništavaju, pa kaže: »Pa da ni u šta ne brojim ove druge, pređe pomenute koristi od šuma, ova bi jedino svakome Srbinu morala da ulije u srce čuvstvo najveće zahavlnosti, što su mu stari šume sačuvali i time ga u stanje postavili, da se spase od propasti koja se činjaše, pre malo više od pola veka, neizbežna. Ali ova uspomena valjalo bi da nas i na to podseti, da smo i mi dužni da svojim potomcima šume sačuvamo... vreme je da se jednom kraj učini ovom nesmislenom gazdinstvu, vreme je da svaki onaj koji kakovu svoju potrebu iz šume namiruje, umišlja, e je to samo pozajmica, kojoj valja da se oduži, ako neće da ga potomstvo kao besavesna dunžika proklinje.«

Jednom ranijom prilikom (1866) uočavajući da narod na Zlatiboru nemilice uništava šumu i da će to dovesti do nestanka vode kaže: »Glavni i slobodno se može reći bezumni povod tamanjenja gore na Zlatiboru je spravljanje luča i katrana. Jer sečenje za građu se može bar tim opravdati što se za tu celj mal ne čitavo stablo korisno upotrebljuje, na luč se naprotivu jedan, pak ako se sretno ne izbere i više grmova obaraju i po odlučenju one male dozemne časti, koje se na luč upotrebiti može sve ostalo trunenju ostavlja. Za nekoliko oka ovoga hudoga sredstva osvetlenja jedan grm, koji je na svoj porast potrebovao 100 i više godina... sve zbog luča, katrana i smole!«

Nažalost njegove su se slutnje uglavnom ostvarile.

Neumitno se ovde nameće asocijacija na jednu od najlepših pesama srpskog pesnika Laze Kostića (1909) koji, u jednoj heraklitskoj kosmološkoj viziji nestajanja i nastajanja sveta oko nas i odnosa prirodne i kulturne baštine, u pesmi »Santa Maria della Salute« žali pustošenja, od strane Mlečana, šuma Pančićevog zavičaja istovremeno se diveći prekrasnoj Veneciji koja je izgrađena na stablima iz naših nekada bujnih primorskih šuma:

Oprosti, majko sveta, oprosti,
što naših gora požalih bor,
na kom se, ustuk svakoje zlosti,
blaženoj tebi podiže dvor;

Prezri, nebesnice, vrelo milosti,
što ti zemaljski sagrešni stvor:
Kajan ti ljubim prečiste skute,
Santa Maria della Salute.

Zar nije lepše nosit' lepotu,
svodova tvojih postati stub,
nego grejući svetsku grehotu
u pepô spalit' srce i lub;
tonut' o brodu, trunut' u plotu,
đavola jelu a vragu dub?
Zar nije lepše vekovat' u te,
Santa Maria della Salute?

Čini se da su obojica bili saglasni u jednom, da se šume mudro mogu iskorišćavati u svim našim krajevima, ali, kako bi se to danas reklo »izuzetno racionalno«. Ono što je posebno vredno pažnje, je briga jednog primorca za šume Zlatibora i jednog bačvanina za šume našeg primorja.

Njegovo duboko poimanje odnosa i međuzavisnosti prirode i razvoja ljudskog društva nije se samo ograničavalo na problem uništavanja šuma, već je podrazumevalo i zavisnost uspešnog razvoja pojedinih regiona od njihovih prirodnih bogatstava.

Ovo se najbolje vidi iz sledećeg njegovog teksta: »Ovako što (ugalj) viđa se u Rusiji, Germaniji, Belgiji, poglavito pak u Engleskoj i Sev. Americi, gde je kameni ugalj tako jako razvijen, da je time ovim zemljama osigurana za vrlo dugo vreme najživlja industrija« (1876, Mineralogija i geologija).

*
* *

Na kraju treba reći da je Josif Pančić bio veoma cenjen i poštovan od svih u Srbiji, ne samo zbog njegovog doprinosa srpskoj nauci, već i zbog njegovog društvenog ophođenja, koje je bilo »... uzvišeno nad svačim strasnim, što ljude odbija ili ih zavađa«.

Pred kraj života Josif Pančić je (1896) izabran i za prvog predsednika Srpske akademije nauka i umetnosti. Neposredno pred smrt Pančić je napisao svoje poznato pismo — amanet u kome se nalaze tri pouke po kojima bi Akademija trebalo da deluje u budućnosti: 1) da se Akademija u svome radu rukovodi samo istinom i naučnom objektivnošću, 2) da očuva čistotu našeg lepog jezika onako, kao što ga sam narod daje i kao što su nam ga naši veliki učitelji Vuk i Daničić propisali, 3) da se na naučnom polju u prvom redu posveti pažnja naukama koje se tiču Srpstva i Južnog Slovenstva, a naročito zemalja Balkanskog poluostrva.

U vezi s tim, povodom proslave 130 godina Pančićeva dolaska u Srbiju, Ljubiša Glišić, profesor botanike na beogradskom Univerzitetu i dugogodišnji upravnik Botaničke bašte je pisao (1976):

»U napred navedenim rečima Pančićevim, kao i u čitavom njegovom životu i radu, jasno se ogleda veliki, plemeniti, mudri i rodoljubivi duh, svetli um, toplo i čisto srce, veliki naučnik i narodni učitelj, čovek čvrst i nepokolebljiv u idealima, koji je iznad svega cenio i tražio istinu, čovek veoma skroman, jake volje, visokog morala, čvrstog karaktera sa rodoljubljem koje je čvrsto i postojano kao što su to i velebitske stene njegova rodnog kraja, čovek iz čijeg je čitavog bića zračila jedna misao: ljubite nauku, narod i otadžbinu!«

25. februara 1888. godine umro je Josif Pančić.

»Bila je to velika narodna tuga. Kada je došao u Srbiju, nije ga niko poznavao, a kada je posle 42 godine života i rada umro, cela naša zemlja se zavila u tugu. Narod je oplakivao svoga najvećeg prijatelja i učitelja. Zajedno sa narodom bile su pogružene u dubokoj žalosti 34 generacije licejaca i velikoškolaca, koje je Pančić svojim životom i radom poučio u nauci, dužnosti, a pre svega u ljubavi prema narodu i otadžbini.

U plejadi naših velikana nauke i patriotizma Pančićevo ime blista punim sjajem!«